

Саша Марковић

*Педагошки факултет у Сомбору,
Универзитет у Новом Саду*

Милош Савин

Центар за демократију и развој, Нови Сад

ХОРИЗОНТИ ПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ ЛАЗЕ КОСТИЋА *

Сажетак

Књижевно дело Лазе Костића незаобилазна је инспирација истраживачком и креативном делу многобројних писаца и научника како савременика тако и многобројнима деценијама уназад. Међутим, стваралачки опус Лазе Костића садржајно је знатно шире посвећен и утицао је на развој друштвене мисли код Срба. Доктор права, Лаза Костић је био изразити познавалац актуелних друштвених идеја и политичких идеологија: од либерализма, преко социјалних учења, позитивизма, националне идеје, романтизма и конзервативизма. Дискурс његовог становишта почивао је на јединственом и аутентичном промишљању комплексних историјских догађаја и није се задовољавао стереотипом очигледних приступа који се својом једноставношћу и наизглед примамљивом подршком намећу као општи поглед. Костић није прихватао пожељну сагласност и није уважавао политикантско јединство као начин очувања националних интереса.

Кључне речи: став, нација, идеја, однос, вредност.

* Рад је настао у оквиру пројекта Друштвени односи Срба и Хрвата, национални идентитет и мањинска права са аспекта европских интеграција.

1. КОСТИЋЕВА КАЛОКАГАТИЈА¹⁾

Помен имена Лазе Костића (1841 -1910.), већ унапред асоцира тематски приступ личности чији су стваралачки међаши већ одавно пронађени и вишеструко и вишестрано истраживани у књижевним рукотворинама. Она одишу врхунским остварењем, а постављена су на најузбудљивијим и најискренијим осећајима која покрећу и најбезизгледнију равнодушност.²⁾ Књижевна величина о којој, као и многобројни непрофесионални појединци усхићено сведочимо треба да буде инспирација за продубљивање истраживања и друштвеног стваралаштва Лазе Костића. Његови „настртаји лепоте“ приметни су најширем културном обрасцу, а тако и у политичкој мисли.³⁾ Костићев животни пут сведочи о неумољивом авантуристи чија намера није нипошто била друштвена маргиналност и књижевно-уметничка самоћа стваралачког чина. Сасвим супротно, као доктор права, Лаза Костић није запостављао намеру да допринесе развоју и политичке мисли и идеја у српској редакцији. Склон широком образовању, привржен читању и изворној идејној упућености, врсни полиглот⁴⁾ Лаза Костић са правом је дозволио себи да промишља и при том слави вредности, а критикује уочене недостатке.⁵⁾ Његова критика није била последица очигледне образоване ненадмашности и евентуалне ароганције, већ по-

- 1) Термин kalokagathia је сложеница настала од придева kalokagathos (kalos καλός=леп + kai καί = i + agathos ἀγαθός= добар) онај који је морално леп и добар-честит.
- 2) У вези са тим, ближе види и најновија истраживања: Милена Радовић Савић, *Рецепција књижевног дела Лазе Костића у српској књижевности прве половине двадесетог века, докторска дисертација*, Филолошки факултет, Универзитет у Београду, 2016.
- 3) Ближе види: Андрија Стојковић, *Етички погледи Лазе Костића*, Филозофија, Београд, 1966, стр. 577-599.
- 4) „Знао је грчки, латински, немачки, француски, енглески, руски, мађарски, на свим тим језицима је читао, с неких преводио, а на немачком, француском и латинском и писао.“; Јован Деретић, *Кратка историја српске књижевности*, Internet, https://www.rastko.rs/knjizevnost/jderetic_knjiz/jderetic-knjiz_07.html, 09/02/2016
- 5) „Лаза Костић је веровао у дубоке и суштинске разлике између пролазног народног заноса, између тренутног ука светине и вечног, исконског заноса песничког.“; Предраг Палавестра, „О Лази Костићу као критичару“, предговор, *Сабрана дела Лазе Костића: О књижевности, мемоари, књига прва*, (приредили: Предраг Вукадиновић, др Драгиша Живковић, др Хатица Крњевић, Младен Лесковац, др Живомир Младеновић, Владимир Отовић, др Предраг Палавестра, др Светозар Петровић), Матица српска, Нови Сад, 1991, стр. 9.

слевица очигледне образовне ненадмашности и потребе да се постојећи недостаци препознају и коригују, а ради неговања опште добробити. За Лазу Костића српском друштву било је неопходно образовање, али је то процес који је трпео сталне изазове нудећи бројне странпутице као неизбежан пут у прогрес. Његова потрага за лепим као *spiritus movens* спектра бројних друштвених активности била је иницијатор и тада немогућег: употпуњавања идеализма, идеја али и политичких становишта естетским и етичким примесима. У први мах такав ускомешај духа као „плодан укрштај⁶⁾ заноса и разума“⁷⁾ могао је пре да подсећа на слабост наивног заступника, а не на озбиљно у обзир узет социјално одговоран став. Уколико уважимо, да је оновремени (читај и ововремени) носећи карактер политичког деловања и међу Србима био препознат у речи: „устарабари“⁸⁾ односно они који подржавају надмоћно и прилагођавају му се ради сопственог користољубља,⁹⁾ тада је Лаза Костић, укључујући малобројне био њихов антипод. „Устарабари су људи који се држе тарабе, који од свакога ветра беже у заветрину, од сваке незгоде траже заклона. Та се врста људи у политици обично зове опортунисте.“¹⁰⁾ Костић није прихватао преузимање већ затеченог мишљења о нечему и запечаћеног погледа о неспојивости одређених појава. Сасвим супротно томе он се трудио да продре што дубље у одређена тумачења друштвених и политичких идеја и из угла потпуног раскринкавања укаже и на могућност одрживог сусрета наводно неспојивог. Овај принцип *coincidentia oppositorum*-а Костић је примењивао у свом стваралачком

6) „Костићева онтологија и естетика не могу раздвајати, јер се заснивају на истом „основном начелу“, на начелу укрштаја.“; Петар Милосављевић, *Триптих о Лазу Костићу*, Народна библиотека „Карло Бијелицки“, Сомбор, Графос Нови Сад, Нови Сад, 1991, стр. 41.

7) „Његова естетика и његова поезика почивале су на унирерзалном космичком принципу укрштаја, одакле се у критику и критичку теорију пренело тумачење да велика и права уметност, а нарочито поезија, представља плодан укрштај заноса и разума, симетрију и хармониан склад стваралачке маште и објективне истине.“; Душан Недељковић, *Српски дијалектички панкализам у XIX веку, Лаза Костић*, Српска књижевна задруга, Београд, 1960, стр. 221 .

8) „Ал од тих свију сталније су ствари: УСТАРАБАРИ.“, Јован Јовановић Змај, *Устарабари*, Нови Сад, 1873.

9) Ближе види: Саша Марковић, „Хипокризија као претендент на архетип недореченог у политичкој мисли код Срба“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2015, стр. 57-70.

10) Лаза Костић, *О Змају*, Матица српска, Нови Сад, 1989, стр. 87.

животу, примерено у уметности и емотивном животу¹¹⁾ али крајње неуобичајено за политичку и најширу друштвену делатност. Отуд је „Костићев животни пут непрестано титрао на граници између узлета и разочарења.“¹²⁾ Другима неухватљив, својствен својој мисаоној водили, Костић је активно учествовао у политичком и друштвеном животу сопственог народа у другој половини 19. века, нарочито се упињући да досегне животворност националне идеје, а међу омладином однегује истомишљенике и родољубце спремне на жртву. Часопис *Преодница* који је покренут 1861. био је почетак националног препорода и романтизма каквог нам је нудио у свом мисаоном конструкту Лаза Костић.

2. НАЦИОНАЛНИ ТРИБУН И ДОСЛЕДНИ ЛИБЕРАЛ

Своје националне идеје Лаза Костић је врло посвећено и са изразитом вољношћу артикулисао кроз учешће у раду Српске народне слободоумне странке где је био један од најближих сарадника Светозара Милетића¹³⁾ и кроз рад Уједињене омладине српске. Носећа мисао овог националног полета била је идеја народног суверенитета и право народа на самоопредељење. Либералне идеје Костић је прихватао на основу трагања за лепим и дијалектици препознате естетике и њеног уметничког израза. Његова свакидашњица имала је да се прилагођава обзирима негованих вредности, без обзира на тренутне историјске околности који ту свакидашњицу обликују. Са тим у вези Лаза Костић није прихватао социјални, односно материјалистички концепт стварности и људског постојања и због тога је врло рано ушао у полемику са изворним руским социјалдемократским концептом Николаја Чернишевског и са становиштем његовог присталице код Срба, са Светозаром Марковићем. Наиме Чернишевски, доследан материјалистичком концепту није толеришао могућност по-

11) Ближе види: Карл Густав Јунг, *Сећања, снови, размишљана*, Атос, Београд, 2015.

12) Милена Радовић Савић, *Рецепција књижевног дела Лазе Костића у српској књижевности пре половине 20. века*, нав. дело, 2016, стр. 12.

13) Ближе види и: Душко Ковачевић, *Светозар Милетић: живот и политика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2009; Чедомир Попов, Дејан Микавица, *Сабрани списи Светозара Милетића*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999; Дејан Микавица, *Светозар Милетић*, Прометеј, Радио телевизија Војводине, Нови Сад, 2016.

стојања лепоте мимо природе. „Све што није савршено лепо у природи – ружно је; све што колико-толико може да поднесе у вештини – изврсно је – ето правила на основу којег ми судимо.“¹⁴⁾ Костић је ове констатације Чернишевског сматрао за скрнављење људске креативности и за недопустиво ниподаштавање искрене унутрашње лепоте човека која произилази из његове потребе за стварањем. „Свега може нестати, само оне снаге у човеку што ствара све нове и нове лепоте... то неће нестати.“¹⁵⁾ Критикујући честе позиве Чернишевског на математичке принципе¹⁶⁾, Костић је славио неукротивост живота.¹⁷⁾ Човек чију личност карактерише овакав дух неспутане лепоте заправо је песник или стваралац који има предуслове да буде и мислилац и утиче на формирање политичких идеја. „Нема песника без мислиоца, као ни правога мислиоца без маште, без песника.“¹⁸⁾ Ова задојеност лепотом проистичала је из Костићевог хеленофилства и изванредног познавања старогрчке књижевности и филозофије - „префињени естетска, изразите хеленистичке провениенције“¹⁹⁾ Костићево неприхватање социјалистичког реализма у погледу развоја друштва формирало се на његовом националном идеализму о лепоти која настаје као процес развоја људске креативности. Брзоплетост у друштвеној мисли била је страна Лази Костићу. Због тога је он дошао и у сукоб са ставовима Светозара Марковића, као истинског представника школе револуцио-

14) Николај Гаврилович Чернишевски, „Естетички одношаји вештине ка природи“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1875, број 118, стр. 174.

15) Лаза Костић, „Примедбе на Естетички одношаји вештине ка природи“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1875, број 118, стр. 201.

16) „Математически строг можно доказать, что произведение искусства не можно сравниться с живым человеческим лицом по красоте очертаний.“; Николай Гаврилович Чернышевский, *Сочинения в двух томах*, том 1, *Эстетические отношения искусства к действительности*, Академия наук СССР, Москва, 1986, стр. 123.

17) Ближе види и: Ивана Јакшић - Јовановић, „Лаза Костић о естетичким схватањима Чернишевског“, *Зборник Матице српске за књижевност*, Нови Сад, 1960, књига 8, стр. 210-218.

18) Лаза Костић, „Ишчекивано и дочекано“, Сабрана дела Лазе Костића: *О књижевности, мемоари*, књига д, (приредили: Предраг Вукадиновић, др Драгиша Живковић, др Хатица Крњевић, Младен Лесковац, др Живомир Младеновић, Владимир Отовић, др Предраг Палавестра, др Светозар Петровић), Матица српска, Нови Сад, 1992, стр. 231.

19) Ближе види: Мирослав Тешић, „Три уплитјаја Костића и Симовића“, Трибина Библиотеке САНУ (говорили: академик Светозар Кољевић, академик Мирослав Тешић, проф. др Мирјана Стефановић), САНУ, Београд, 2013, бр.1, стр. 108. Ближе види и: Лаза Костић, „Илијада, поглед на једну лепу главу“, *Српски летопис за годину 1870, 1871*, Матица Српска, Нови Сад, 1872, књига 113, стр. 90-113.

нарног социјализма међу Србима. Критикујући његов чланак „Реалност у поезији“, али и његове друге исписе где се, како је сматрао, егоизам намеће као водиља у развоју људског друштва,²⁰⁾ Костић је изнова упозорио на неодрживост становишта Чернишевског који је очигледан узор писању Светозара Марковића. Осим тога, Костић је Марковићу замерио далекосежну редукцију изворног филозофског становишта Чернишевског која је одисала „нихилистичким заносом“. Оваква вулгаризација изворних идеја²¹⁾, прекривена мантром наводног ослонаца на незаобилазну модернизацију српског друштва била, је по Костићу, опасан преседан својеврсног идеолошког насртаја на концепт српског националног романтизма који је као Феникс требао да уздигне државу некадашњег достојанства.²²⁾ Управо зато је Костић био „надромантични романтичар“²³⁾, потпуно нетипичан, осебујан и спреман да уметност живи, а у животу проналази инспирацију за своја дела и свој национални израз. Слободарски дух о којем је примером сведочио Лаза Костић, тешко је потискивао опрез и покров „рајинског менталитета“ и, у свом зачетку није могао рачунати на масовност. Свестан ових недостатака, Костић је нудио енергичност у одбрани либералних ставова надајући се њиховом утицају. Европа је у то време била заокупљена националним романтизмом којег су додатно подстицали различити државни и геополитички интереси. По узору и на револуционарне омладинце из Италије који су тежили уједињењу, развијала се омладинска организација национално посвећених и код Срба. Кулминација тих тенденција била је организациона скупштина Уједињене омладине српске²⁴⁾ у Новом Саду августа 1866. у згради Српске гимназије. Нацио-

20) „Управо егоизам порађа друштвеност. Човек воли друштво зато што воли себе.“; Светозар Марковић, „Реални правац у науци и животу“, *Српски летопис за годину 1870, 1871*, Нови Сад, 1872, књига 113, стр. 28.

21) Марковић поезију која се бави осећањима, односно друштвеним тривијалностима назива „друштвено онанисање“; Светозар Марковић, „Реалност у поезији“, *Целокупна дела Светозара Марковића*, књига два, (приредили: Татомир Анђелић, Виктор Г. Карасјов, Ђорђе Митровић, Хенрик Писарек, Андрија Стојковић, Драгоје Тодоровић) САНУ, Београд, 1987, стр. 90.

22) Лаза Костић, „Одговор Светозару Марковићу на његов чланак Реалност у поезији“, *Матица*, Матица српска, Нови, 1870, бр.18, стр. 422-426.

23) Мирослав Тешић, *Три ултијаја Костића и Симовића*, нав.дело, стр. 113.

24) Ближе види и: *Предлог устава за Уједињену омладину српску*, Књигопечатња Фр. П. Плајца, Велики Бечкерек, 1868.

нално усхићење било је усредсређено на развоју појма народности који је, заправо највиши облик остварења националне идеје. „Народност је вечна љубав за слободу, за право на напредак.“²⁵⁾ Друга скупштина Уједињене омладине српске одржана је наредне године у Београду са југословенским призивом и још бројнијим одазивом. Одисала је атмосфером снажног националног консензуса који је иницирао непријатни догађај на Чукур чесми 1862. Уједињена омладина српска била је организационо разноврсно орјентисана. Доминирао је принцип Светозара Милетића о „разједињењу - уједињењу“, односно о растерећеној повезаности идејно блиских, а територијално распрострањених. Романтичарска визија Лазе Костића подржавала је ове напоре као и релаксирани облик организовања. То је проистицало из Костићевог неприхватања било какве радикализације намере о преображају друштва. Наредни конгреси, одржани након убиства кнеза Михаила Обреновића радили су у атмосфери тенденције државних органа како Србије тако и Аустро-Угарске да легислативно подреде амбицију младих, што је неповољно утицало на развој заноса који је устукнуо пред првом невољом. „И одмах по убиству кнеза Михаила пештанска влада одлучно је затражила да Омладина изађе на јавност са пуним својим правилима и да се доведе у сагласност са земаљским законима о удружењима.“²⁶⁾ Осим тога организациони проблеми, наизглед текућа ствар, заправо су били сцена преламања дубљих несугласица у веза са тумачењем либералног концепта националне идеје. Тако је дошло до полемике и између Лазе Костића и Владимира Јовановића, неприкосновеног лидера Уједињене омладине о називу часописа. Јовановићев предлог био је *Млада Србадија* са образложењем да је ово покрет српске омладине ради еманципације националних интереса чији носилац треба да буде управо омладина. Са друге стране Костић се залагао за назив *Омладина* подразумевајући да је реч о српској и не ограничавајући етничким термин словенофилске претензије. Прихваћен је Јовановићев предлог и Костић је, без суревњивости радио на његовој промоцији међу младима мада је то био изузетно захтеван подухват. „Ево је истом

25) Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност 1848 – 1871*, Српска краљевска академија, Београд, 1906, стр. 115.

26) Исто, стр. 123.

по године дана како *Млада Србадија* на свет излази, па је већ грдна разлика у броју претплатника између данашњег дана и онога времена кад је лист почео излазити... Ми тврдо верујемо да је свест омладинска још будна и да племенити огањ родољубља у грудима омладинских чланова непрестано тиња...²⁷⁾ Костићев непоправљиви оптимизам био је израз посвећене енергичности која се није мирила са безнађем. Заправо то је био његов начин борбе против перфидности мађарске асимилације и концепта Јожефа Етвеша о јединственом мађарском политичком народу, а која се постојано надвијала над Србима још од времена сеоба са Косовско-Метохијских огњишта и то без обзира на њихову значајну улогу у одбрани царства²⁸⁾. „Елем тако ви, господине мађар вилаже (алудирајући на мађарске новине *Magyar világ* – примедба С.М.), међер ви лажете – тедо рећи – мађар ви лажете!... Ми не да нећемо да се утопимо у вас, боже сачувај!²⁹⁾ И поред тих околности Костић је био спреман да понуди спремност на суживот³⁰⁾, али су апели остајали неостварени. Постојећи притисак власти у Аустро-Угарској монархији, као и неодржив државни терор Турске империје, и поред гушења рада Уједињене омладине српске нису могли да обесмисле потребу српског удруживања у отпору. Напротив они су га подстицали, а Костић је у томе нарочито инсистирао. „Узајамност Црне Горе и Србије у великом делу ослобођења и уједињења Српства, то је народна потреба.“³¹⁾ Историјска позадина великих дела која су стојала пред српским народом морала је нарочито да се негује. Међутим, Лаза Костић том приликом ни-

27) Лаза Костић, „Члановима уједињене омладине српске“, Сабрана дела Лазе Костића: *О политици и уметности*, књига прва, (приредио др Предраг Палавештра), Матица српска, Нови Сад, 1990, стр. 152,153. Лаза Костић „Ишчекивано и дочекано“, Сабрана дела Лазе Костића: *О књижевности, мемоари*, књига два, стр. 231.

28) Костић се у својим иступима у мађарском парламенту, као представник Српске народне слободоумне странке често позивао на статус Срба у Царству утемељен на Привилегијама цара Леополда Првог, а чији су значај Мађари, али не само они желели да маловаже и оспоре. „Из овога се јасно види да они Срби који су под Чарнојевићем амо доселили нису као бегунци дошли, него као војска од 70000, која је била свачим снабдевена, па још и новцем...“; Лаза Костић, „Говор одржан у пештанском парламенту 9. фебруара 1875. године“, Сабрана дела Лазе Костића: *О политици и уметности*, књига прва, нав.дело, стр. 293.

29) Исто,стр. 48.

30) „...уједињена омладина српска тежи братској сагласности и узајамности свију народа и људи, на пољу науке и општег напретка, и како би интересу и части самог маџарског народа било противно одупирати се таквој тежњи...“; Исто, стр. 184.

31) Исто, стр.186

је помишљао на емотивно пражњење које би националну реторику извргло у саблазан егоизма. Напротив, Костићу су били потребни одговорни људи који су разумели своју прошлост и прилазили јој са становништва истраживања без потребе прилагођавања оног што је одатле произишло. Малобројни су били представници овог карактера истраживача националног идентитета за који се залагао Лаза Костић. У више наврата, оним који су покушавали да се за такве издају Костић је скренуо пажњу за недораслост и изгледну штету која је тиме проистекла. „И г. Милићевић је тиме што се латио сабирања и уређивања живота и дела великих људи, по мом мишљењу, пао у погрешку па се латио посла који рамена његова нису кадра понети.“³²⁾ Осврт на прошлост требало је да буде упориште основног мотива слободног идентитета државе. По угледу на немачке романтичаре, српска упоришта у прошлости трагала су за догађајем који је требао да постане вододелница националног заноса и исток идеје „заветне нације“³³⁾. Косовска битка и њено народно предање о праведној жртви били су упоришна тачка култа прошлости. Ослањајући се на „историјско памћење“ о самосталној држави и придржавајући се обичаја и традиције Срби су утирали пут својој националној слободи и државном јединству. Опасност са којом се ова представа суочавала била је њена „халуцинација“ непримерена стварности. Осим тога у контексту тумачења носиоца традиције било је неизбежно одредити улогу Српске православне цркве. Костић је трагао за модерним изразом српског друштва и анахрони ставови цркве о опасности модерних идеја није за њега, у овом периоду био прихватљив. Он је постао изразити противник клерикализма који је сумњао у омладински национални занос препун нових идола и проистеклог идолопоклонства. Костићу је сметала „клерикална непомишљивост“ која је ниподаштала историјски динамизам који је покренут отварањем националног питања. За њега је била неприхватљива одмереност и суздржаност у креирању циљева националне политике. Костић је поштовао и разумео улогу цркве у прошлости на тај начин што је препознао верски карактер некадашњих сукоба и, са тим у вези

32) Лаза Костић, „Да познамо наше класике“, Сабрана дела Лазе Костића: *О политици и уметности*, књига друга, нав. дело, стр. 29.

33) Ближе види: Милош Ковић, *Срби 1903-1914, Историја идеја*, Клио, Београд, 2015.

њене улоге у очувању идентитета. „Црква је само зато била важна у народној борби за опстанак, што су нам наши нападачи били надахнути религијозним фанатизмом, коме задатак беше сатарити сваку другу веру...“ Историјске околности, у Костићевом тумачењу су се увелико промениле али црква, односно њено руководство није била спремно за маргинализацију своје улоге нити да иницира сопствене промене које би осаврмениле њен значај. За Костића, некадашњи значај цркве прешао је у карактер улоге народа у процесу стварања слободне нације и државе. „Уместо да положи власт у руке народа, и да се захвали на ванредној почаст, он не само да не учини тога, него још допусти да се сва црквена власт усредреди у једном сталежу, који се оснива на неприроди, на а наопаком тумачењу светог писма.“³⁴⁾ Предани либерал, Костић није прихватао клерикална ограничења националног развоја, али није ни негирао верске вредности. Своје незадовољство црквеном јерархијом Костић је конкретно испољио и неслагањем за избор Самуила Маширевића за српског патријарха. Услед тога, али и текстова критике којим је омаловажавао значај цркве, Костић и са њим и Светозар Милетић су били проглашени „као људи нерелигиозни и неморални...“³⁵⁾ Костић ове критике није прихватао већ је, у маниру одлучног либерала, поистоветио је становишта цркве са превазиђеним културним обрасцима, тумачећи просперитет и развој као избор „оће ли победити средњевековне предрасуде или дух данашњег времена и напредне образованости.“³⁶⁾ Његов израз попримио је „романтичну агресивност“.³⁷⁾

Костићева приврженост националној идеји и стварању слободне српске државе, дословно је била на испиту и током тзв. „источне кризе“ односно рата који је завршен Берлинским конгресом 1878. Стварањем независне српске државе, као и независношћу Црне Горе оствареним на овом конгресу, на чијим је маргинама, заједно са Јованом Ристићем учествовао и Лаза Костић остварен је тек одређен део волумиозне ро-

34) Дејан Микавица, *Лаза Костић, политичка биографија*, Прометеј, Нови Сад, 2011, стр. 60-61.

35) Андрија Стојковић, *Развитак филозофије у Срба 1804—1944*, Слово љубве, Београд, 1972, стр. 357.

36) Дејан Микавица, *Лаза Костић, политичка биографија*, нав. дело., стр. 70.

37) Исидора Секулић, *Лаза Костић*, internet, <http://ubsm.bg.ac.rs/latinica/dokument/296/lazakostic>, 01/10/2016

мантичарске замисли српских либерала. Аналитичан поглед на геополитичку ситуацију, који се трудио да одржи Јован Ристић³⁸⁾ проценио је методичку блискост Костићевих иступа – трезвеног али и усхићеног, уколико је могуће. Не одустајући од патриотских снова Лаза Костић је у наредном периоду био посвећен стварању идентитета слободне Црне Горе и критици вишеслојне и непримерене политике царске Русије која је, придавајући првенство Бугарској у својим интересима, Србију окренула према Аустро-Угарској монархији.

3. НЕУКАЛУПЉЕНИ СЛОВЕНОФИЛ

Очување националног идентитета имало је, по Костићу најшире словенско утемељење. Његово словенофилство проистичало је из прихватљиве замисли обједињења Словена које је, у ондашњим историјским околностима било адекватан одговор немачком уједињењу и, тако створеној германској претњи. „Последњи корак уједињењу немачкоме биће уједно и први корак уједињењу словенском.“³⁹⁾ Прожет словенофилством Костић је био сведок и најупечатљивије демонстрације словенске узајамности. Она је представљена великом етнографском изложбом у Москви 1866. Костић је о њој са одушевљењем⁴⁰⁾ писао: „Нек разаспу кубета Кремља, по западу источни зрак...“⁴¹⁾ Овом приликом Костић се у потпуности поистоветио са становиштем руских словенофила који су своју наклоност према Србима демонстрирали чувеном посланицом из 1860. чији је аутор био Алексеј Хомјаков.⁴²⁾

38) „Најгори исход, који би се могао замислити, могао бити тај, да Порта одбије наше захтевање, ну и у томе случају ми бисмо били у добитку, јер би нам она олакшала положај пред Европом, ако бисмо се одлучили, да градове узимамо силом оружја. Ја сумњам да ће до тога доћи...“; Јован Ристић, *Спољашњи одношаји Србије новијег времена*, друга књига 1860 -1868, Штампарија краљевине Србије, Београд, 1887, стр. 467.

39) Лаза Костић, „Светски догађаји и Мађари“, Сабрана дела Лазе Костића: *О политици и уметности*, књига прва, нав. дело, стр. 144.

40) „Московски словенски митинг био је истински хаџилук, панславистичка демонстрација првог реда..То је био први талас плиме, која ће после десет година кулминирати пред Плевном, да одмах затим нестане у песку Берлинског конгреса.“; „Ишчекивано и дочекано“; нав. дело, стр. 231.

41) Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност 1848 – 1871*, нав. дело. стр. 183.

42) „Србија да буде срећна и јака, на радост свих Словена и да је уважавају сви народи.“; „Да будет Сербия счастлива и сильна, радостью для всех Славян и предметом уважения для всех народов!"; Алексей Степанович Хомяков, *К сербам. Послание из Москвы*, Internet, <http://www.odinblago.ru/filosofiya/homakov/tom1/12, 01/03/2016>

Тадашње искрено дивљење према Русији, код Костића проистицало је из става о националном ослобођењу Срба у чему најзначајнију улогу треба да одигра Русија кроз осведочени заштитнички приступ. „Па сад нека ми још ко каже да Бог не љуби свету Русију!“⁴³⁾ Међутим, након Сан-Стефанског мировног уговора, када је Русија подржала формирање Бугарске са територијалним аспирацијама које нарушавају националну и територијалну тежњу Срба, код многих русофила из Србије дошло је до преиспитивања ставова у погледу словенофилства и улоге Русије у стварању српске државе. Дубоко разочарење и код Лазе Костића допринело је, у каснијим годинама његовог живота његовом критичком осврту према руској државној политици. Костићев „иронизаторски тон“⁴⁴⁾ није мимоишао нити тенденцију у стварању наратива о Царској Русији као заштитници српства. Суочавајући заинтересовану српску јавност са сврсисходним односом руске царске политике и према Србима, у свом маниру, Костић је предочио сву мањкавост уобразиље о благонаклоности. Костић је писао да „српске ствари припадају тзв. Азијском одељењу“, односно да су „Срби за руско Министарство иностраних послова исто тако Азијати као нпр. Авганистанци.“⁴⁵⁾ Без обзира што је то могло да делује „револтантно“ овај приступ је био стварност који је у запостављању Срба у политици Русије био додатно појачан и већом посвешћеношћу Бугарима. „Главно је да су Срби онде несумњиво запостављен, нарочито у поређењу с Бугарима. Српски русофили покушавају да се теше да је та појава пролазна...“⁴⁶⁾ Костићев национални романтизам, разочаран поступком Русије у време „Источне кризе“, трудио се да разуме концепт руске политике. Тренутна наклоност на Балкану према Бугарима није била одраз бугарофилства, мада су нека штампана гласила у Русији на то указивала и у предвечерје Првог светског рата, а

43) Лаза Костић, „Дан и ноћ у московској „выставки“; Лаза Костић, *О политици, о уметности*, нав.дело, стр. 58.

44) Лаза Костић, *Књига о Змају*, предговор Драгиша Живковић, Матица српска, Нови Сад, 1989, стр. 15.

45) „Ишчекивано и дочекано“, нав.дело,стр. 218.

46) Исто, стр.219.

уз осврт на Балканске ратове 1912-1913,⁴⁷⁾ она је, заправо из перспективе заштите актуелне руске државне политике била плод преовлађујуће геополитичке комбинаторике. Њен крајњи циљ, без обзира на могућност различитих приступа био је принцип о Москви као трећем Риму, при чему четвртог неће бити.⁴⁸⁾ Балкански национални партикуларизми могли су да буду саучеснички део овог концепта, али то није било априорно и неизоставно, и то без обзира на сву конфесионалну блискост и примере историјске сарадње.⁴⁹⁾ Тачно процењујући величину свог народа, Костић је подржавао склоност да се политика Србије приклони моћнијем заштитнику, али то није била једносмерна активност и увелико је зависила и од тренутних интереса Русије. Том приликом Костић је подржавао концепт органицистичке повезаности који је био дивергентан његовом трезвеном и рационалистичком погледу. Ипак, овом приликом се не сусрећемо први пут са Костићевим наизгледним амбивалентним ставом. „Где год млади народ осећа да му прети опасност, а зна да по крви и вери припада сродном племену једне од највећих држава на свету, мали управа своје чежњиве погледе ка великом. Али кад жељно исчекивана заштита све дуже изостаје, збрчка се и нада.“⁵⁰⁾ Костићев опрез у односу према политици блискости са Русијом произилазио је и из његовог либералног, односно национално-романтичарског концепта усредсређености на национални израз. Такав концепт није могао да прихвати самодржавље царске Русије. „Аустрија је уставна држава, Русија је апсолутна, па кад уставна страда, а апсолутна се осили, онда слобода иде натраг.“⁵¹⁾ Костићев либерални идеализам, овом приликом остаје прилично необудљив, тим пре ако се има у виду њего-

47) Саша Марковић, „Српски војник и Велики рат – или о покушају нарушавања људског достојанства“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, број 3/2016, стр. 29.

48) „После падења второго Рима третій Рим—Москва—всецѣло довѣльъ самъ себѣ; а четвертому Риму не быт.“, Александар Кизеветеръ, “Россия и Константинополь“ *Русская Мысль* 1914, книга VIII-IX, стр. 41.

49) „Заиста да ли је вредело да Русија страда и бори се хиљаду година, да постане хришћанска са Светим Владимиром и европска са Петром Великим, непрестано при том заузимајући нарочито место између Истока и Запада, да ли је вредело да све то учини само да би у последњем обрачуну постала оруђе «великој идеји» српској или «великој идеји» бугарској.“; Владимир Соловјов, *Светлост са истока*. Београд, Логос, 2006, стр. 106.

50) „Ишчекивано и дочекано“, нав. дело, стр. 230.

51) Дејан Микавица, *Лаза Костић, политичка биографија*, нав. дело, стр. 99.

ва наклоност републици.⁵²⁾ Ослонац на сопствене снаге био је покретач националне идеје и *conditio sine qua non* концепта самосталне српске државе. Костић је припадао овом покољењу српских националиста који су „више волели слободу уопште и слободу свог народа но далек и мутан сан славјанскога царства...Место Славјанског царства дошао је идеал Душановог царства.“⁵³⁾ Славјанофилство са почетка седме деценије 19. века им је пријало и чинило је много за надахнуће али је увелико зависило од расположења и интереса Русије, а често је сведочило о емотивном ставу „руске душе“ који је могао али и није морао да буде подударан са ставом руске државне политике

ЛИТЕРАТУРА

- Деретић Јован, *Кратка историја српске књижевности*, Internet, https://www.rastko.rs/knjizevnost/jderetic_knjiz/jderetic-knjiz_07.html , 09/02/2016
- Јакишић – Јовановић Ивана, „Лазе Костић о естетичким схватањима Чернишевског“, *Зборник Матице српске за књижевност*, Нови Сад, 1960, књига 8, стр. 210-218
- Јовановић Змај Јован, *Устарабари*, Нови Сад, 1873.
- Јунг Густав Карл, *Сећања, снови, размисљана*, Атос, Београд, 2015.
- Кизеветтеръ Александар, „Россия и Константинополь“ *Руская Мысль* 1914, књига VIII-IX, стр. 41.
- Ковачевић Душко, *Светозар Милетић: живот и политика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2009.
- Ковић Милош, *Срби 1903-1914, Историја идеја*, Клио, Београд, 2015.
- Костић Лазе, „Апсолутизам и република“, *Застава*, 11. мај 1873.
- Костић Лазе, „Говор одржан у пештанском парламенту 9. фебруара 1875. године“, *Сабрана дела Лазе Костића: О политици и уметности*, књига прва, (приредио др Предраг Палавестра), Матица српска, Нови Сад, 1990, стр. 293.
- Костић Лазе, „Да познамо наше класике“, *Сабрана дела Лазе Костића: О политици и уметности*, књига друга, (приредио др Предраг Палавестра), Матица српска, Нови Сад, 1990, стр. 29.
- Костић Лазе, „Илијада, поглед на једну лепу главу“, *Српски летопис за годину 1870, 1871*, Матица Српска, Нови Сад, 1872, књига 113, стр. 90-113.

52) „...Два начела слобода и ропство, република и апсолутна монархија, спремају се на последњи, на одлучни бој...“; Лазе Костић, „Апсолутизам и република“, *Застава*, 11. мај 1873.

53) Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност 1848 – 1871*, нав.дело, стр. 189-190.

- Костић Лаза „Ишчекивано и дочекано“, Сабрана дела Лазе Костића: *О књижевности, мемоари*, књига два (приредили: Предраг Вукадиновић, др Драгиша Живковић, др Хатица Крњевић, Младен Лесковац, др Живомир Младеновић, Владимир Отовић, др Предраг Палавестра, др Светозар Петровић), Матица српска, Нови Сад, 1991, стр. 231.
- Костић Лаза, *О Змају*, Матица српска, Нови Сад, 1989.
- Костић Лаза, „Одговор Светозару Марковићу на његов чланак Реалност у поезији“, *Матица*, Матица српска, Нови Сад, 1870, бр.18, стр. 422-426.
- Костић Лаза, „Примедбе на Естетички одношаји вештине ка природи“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1875, број 118, стр. 201.
- Костић, Лаза „Светски догађаји и Мађари“, Сабрана дела Лазе Костића: *О политици и уметности*, књига прва, (приредио др Предраг Палавестра), Матица српска, Нови Сад, 1990, стр.144
- Костић Лаза, „Члановима уједињене омладине српске“, Сабрана дела Лазе Костића: *О политици и уметности*, књига прва, (приредио др Предраг Палавестра), Матица српска, Нови Сад, 1990, стр. 152,153.
- Марковић Саша, „Српски војник и Велики рат – или о покушају нарушавања људског достојанства“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, број 3/2016, стр. 23-38.
- Марковић Саша, „Хипокризија као претендент на архетип недореченог у политичкој мисли код Срба“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2015, стр. 57-70.
- Марковић Светозар, „Реални правац у науци и животу“, *Српски летопис за годину 1870, 1871*, Нови Сад, 1872, књига 113, стр. 28.
- Марковић Светозар, „Реалност у поезији“, *Целокупна дела Светозара Марковића*, књига два, (приредили: Татомир Анђелић, Виктор Г. Карасјов, Ђорђе Митровић, Хенрик Писарек, Андрија Стојковић, Драгоје Тодоровић) САНУ, Београд, 1987, стр. 90.
- Микавица Дејан, *Лаза Костић, политичка биографија*, Прометеј, Нови Сад, 2011.
- Микавица Дејан, *Светозар Милетић*, Прометеј, Радио телевизија Војводине, Нови Сад, 2016.
- Милосављевић Петар, *Триптих о Лазу Костићу*, Народна библиотека „Карло Бијелицки“, Сомбор, Графос Нови Сад, Нови Сад, 1991.
- Недељковић Душан, *Српски дијалектички панкализам у XIX веку, Лаза Костић*, Српска књижевна задруга, Београд, 1960.
- Попов Чедомир, Микавица Дејан, *Сабрани списи Светозар Милетић*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
- *Предлог устава за Уједињену омладину српску*, Књигопечатња Фр. П. Плајца, Велики Бечкерек, 1868.
- Радовић Савић Милена, *Рецепција књижевног дела Лазе Костића у српској књижевности прве половине двадесетог века*, докторска дисертација, Филолошки факултет, Универзитет у Београду, 2016.

- Ристић Јован, *Спољашњи одношаји Србије новијег времена, друга књига 1860 -1868*, Штампарија краљевине Србије, Београд, 1887, стр. 467.
- Секулић Исидора, *Лаза Костић*, internet, <http://ubsm.bg.ac.rs/latinica/dokument/296/laza-kostic>, 01/10/2016
- Скерлић Јован, *Омладина и њена књижевност 1848 – 1871*, Српска краљевска академија, Београд, 1906.
- Соловјов, Владимир, *Светлост са истока*, Логос, Београд, 2006.
- Стојковић Андрија, „Етички погледи Лазе Костића“, *Филозофија*, бр. 4, Београд, 1966.
- Стојковић Андрија, *Развитак филозофије у Срба 1804—1944*, Београд, 1972.
- Тешић Мирослав, „Три уплитаја Костића и Симовића“, *Трибина Библиотеке САНУ* (говорили: академик Светозар Кољевић, академик Мирослав Тешић, проф. др Мирјана Стефановић), САНУ, Београд, 2013, бр.1, стр. 108.
- Хомяков Степанович Алексей, *К сербам. Послание из Москвы*, Internet, <http://www.odinblago.ru/filosofiya/homakov/tom1/12>, 01/03/2016
- Чернишевски Гаврилович Николај, „Естетички одношаји вештине ка природи“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1875, број 118, стр. 174.
- Чернышевский Гаврилович Николай, *Сочинения в двух томах*, том 1, *Эстетические отношения искусства к действительности*, Академия наук СССР, Москва, 1986.

Sasa Markovic, Milos Savin

HORIZONS – POLITICAL THINKING OF LAZA KOSTIĆ

Resume

The political activity of Laza Kostić is inextricably linked to his broad cultural attitudes in connection with his lifestyle and society. Widely educated, he was able to understand the complexity of the historical moment and that, armed with the knowledge of modern ideas defined their own reflection. The National idea of Serbia in the second half of the 19th century was imbued with romanticism which was seeking to achieve a free Serbian state. Kostic, through his political activity in the Serbian Liberal Party and organization of the United Serbian Youth uniquely ar-

articulated his own vision of freedom and national sovereignty. Relying on historical models he was a critic of clericalism, but not faith, taking into account its role in society. He understood emotionally the value of the history of his people, without exaltation or sentimentality. He did not accept the socialist dogma that created class divisions within Serbian society. He looked to the unity of his nation and Pan-Slavic unity in search of values. He did not hide his disappointment at the failure of his ideas, but his idealism never crossed into idolatry, but tried to establish the right of his people to freedom. Posted idea Laza Kostic could accept the rejection of his ideals, and would strive harder in response. His Romantic ideals were articulated in his artistic expression, not in petty politics and unfulfilled ambitions. Therefore, he was unique when respected and when criticized.

Keywords: Laza Kostic, politics, nation, ideas, responsibility.